

בניני תרגום יונתן

חידושים ופנינים בפרשנות המקרא מתרגום יונתן בן עוזיאל

גיליון מספר: 191

פרשת בלק

היא פתור - על שמו פותר חלומות. והיא נבנתה בארם שעל פרת ארץ שעובדים ומשתחווים לו בני עמו. לקרא לו לאמר, הנה עם יצא ממצרים והנה כסה את מראה הארץ והוא יושב כנגדי]

מבואר בדבריו שבלעם הוא לבן וזה שמו העיקרי, ולפיכך מבאר מדוע נקרא גם 'בן בעור', הלא לאביו קראו 'בתואל'? אלא 'בן בעור' אינו שם אביו אלא חלק משמו. ונקרא כך על שם טיפשותו, 'בן בעור' - מלשון 'בער', שנבער מרוב חכמתו ורצה להרוג את עם בני ישראל שהם זרע בני בנותיו והוא היה זקנם.

כינוי זה של 'חסר דעת' קיבל בלעם גם מאתונו בעת שפתחה את פיה, ראה להלן (פסוק ל בת"י שם): "וַיֵּלֶךְ בְּלָעֵם חֲסִיר דַּעְתָּא אֲנִי" - אוי לך בלעם חסר דעת אתה...

ת"י אף מבאר את סיבת שמו הנוסף - 'בלעם', - על שם שביקש לבלוע את עם בית ישראל.

עוד מבואר בת"י שמקום מושבו של בלעם היה ב'פתור', שהיא בעצם 'פדן ארם' - מקומו הוותיק של לבן הארמי, אלא שניתן לה שם נוסף - 'פתור', על שמו של לבן שהיה פותר חלומות.

ומוסיף ת"י ששם בפדן - פתור, היו בני עמו של בלעם עובדים ומשתחווים לו. וכך מתרגם 'ארץ בני עמו' - ארץ בני עמו של בלעם שהיו עובדים לו. ודלא כדברי רש"י שמפרש ארץ בני עמו של בלק שניבא לו בלעם שעתיד למלוך.

בלעם הוא לבן כפשוטו

מדברי ת"י נראה שסבור שבלעם הוא לבן כפשוטו ממש. (מדכתב שלא חס על זרע בני בנותיו) ולא כפירושים השונים בזה¹.

בְּלָעֵם בֶּן בְּעוֹר • מיהו בלעם? מה פשר שמותיו הרבים? ומדוע נקרא שם מקומו 'פתור'?

(במדבר כב, ה) וַיִּשְׁלַח מֶלֶאכִים אֶל בְּלָעֵם בֶּן בְּעוֹר פְּתוּרָה אֲשֶׁר עַל הַנֶּחֱר אֶרֶץ בְּנֵי עַמּוֹ לִקְרֹא לוֹ לֵאמֹר הֲנֶה עִם יֵצֵא מִמִּצְרַיִם הֲנֶה כֶּסֶה אֶת עֵינֵי הָאָרֶץ וְהוּא יוֹשֵׁב מִמְּלִי:

מיהו בלעם ומהו 'בן בעור'? מה המשמעות של 'פתור', ומהו 'ארץ בני עמו'?

רש"י לא מבאר מיהו 'בלעם', אך מבאר את שם מקומו 'פתורה', מלשון 'שולחן', שהיה בלעם כשולחני שהכל מריצין לו מעות, כך המלכים מריצין לו אגרותיהם.

ת"י מוסיף פרטים אודות דמותו של בלעם, ומבאר את שם המקום שהתגורר בו באופן אחר:

וַיִּשְׁדֹּר עֲזִיגְדִּין לְזֹת לִבְן אֲרָמִי הוּא בְּלָעֵם, דְּבָעָא לְמִבְלֹעַ יַת עַמָּא בֵּית יִשְׂרָאֵל. בְּד בְּעוֹר דְּאִיטְפֵּשׁ מִסּוּגְעֵי חֲכְמָתִיה וְלֹא חָס עַל יִשְׂרָאֵל וְדָעָא דְּבָנֵי בְּנִתֶיהָ. וּבֵית מוֹתְבִיָּה בְּפִדְן הוּא פְּתוֹר עַל שְׁמִיה פְּתִיד חֲלָמִיָּא, וְהוּא מִתְּבָנִיָּא בְּאַרְס דְּעַל פֶּרֶת אֲרַע דְּפִלְחִין וְסִגְדִּין לִיה בְּנֵי עַמָּא. לְמִקְרִי לִיה לְמִימֶר, הָא עַמָּא נִפְק מִמִּצְרַיִם וְהָא חֲפָא יַת חֲזוּא דְּאֲרַעָא וְהוּא שְׂרִי מִן קִבְלִי:

[וישלח שלוחים אל לבן הארמי הוא בלעם, שרצה לבלוע את עם בית ישראל. 'בן בעור' - שנשתטה מרוב חכמתו ולא רחם על ישראל זרע בני בנותיו. ומקום מושבו בפדן

1. ראה בפירוש הרא"ש (בראשית לא, מח) שבלעם היה מבני בניו של לבן. וכן בדבריו להלן (במדבר לא, ח) שבלעם היה ממשפחתו של לבן. וכן לגירסא אחת

**וְשְׁנֵי נַעֲרָיו עִמּוֹ • שְׁנֵי מַשְׁמָשִׁים בַּעֲלָמָא,
או שְׁנֵי בָנָיו שֶׁהָיוּ רֹאשֵׁי הַמַּכְשָׁפִים שֶׁל
מִצְרַיִם?**

**(במדבר כב, כב) וַיַּחֲדֹ אֶף אֱלֹקִים כִּי הוֹלֵךְ הוּא
וַיִּתְּנָב מִלְּאָךְ יִי בַדְּדָךְ לִשְׁטָן לוֹ וְהוּא רֹכֵב עַל אֲתָנוּ
וְשְׁנֵי נַעֲרָיו עִמּוֹ:**

מי היו שני 'נערים' אלו? ומדוע התלוו אל בלעם?

רש"י כתב עפ"י המדרש שנערים אלו היו שמשיו, והתלוו אליו מטעמי דרך ארץ מפני שהיה אדם חשוב.
ת"י מבאר באופן א':

וְתִקְיָה רֹגְזָא דִּי אָרוֹם אָזִיל הוּא לְלִטּוֹנִינוּן, וְאַתְעַתֵּד
מִלְּאָכָא דִּי בְּאַסְדָּטָא לְמִישְׁטָן לִיה, וְהוּא רֹכֵב עַל
אַתְנִיָּה וְתִרְיָן עוֹלִימוֹי יְנִיס וְיִמְרִיס עִמֵּיהּ:

[וַיַּחֲדֹ אֶף ה' כִּי הוֹלֵךְ הוּא לְקַלְלֵם. וַיִּתְּנָב מִלְּאָךְ ה' בַּדְּדָךְ
לְמִישְׁטָן לוֹ. וְהוּא רֹכֵב עַל אֲתָנוּ וְשְׁנֵי נַעֲרָיו יְנִיס וְיִמְרִיס
עִמּוֹ].

בת"י מוסיף ב' דברים והוא הולך לקללם. ושני נערי עמו הם 'ינוס וימרוס'. את השייכות בין ב' ההוספות ניתן להבין על פי מה שידוע לנו אודות שני אישים אלו מדברי ת"י (שמות א, טו; שמות ז, יא) ששני 'נערים' אלו היו 'ראשי המכשפים של מצרים' שעמדו לפני פרעה ועשו את כל האותות כנגד משה ואהרן. ולפיכך התלוו לבלעם בדרכו לקלל את בני ישראל.

בילקוט שמעוני (שמות קעו, ה) נאמר עוד ששני מכשפים אלו היו בניו של בלעם:

וַיְהִי אַחֲרֵי לַכְתָּם וַיִּשְׁלַח פְּרַעְיָה אֶל בַּלְעָם הַקּוֹסֵם
יִזְנוֹס וַיִּמְבְּרוֹס בְּנֵי הַמַּכְשָׁפִים וְכָל חֲרָשֵׁי מִצְרַיִם.

עוד מצינו שמכשפים אלו התגיירו לבסוף והצטרפו למסע בני ישראל במדבר, והם 'הערב רב' שעשו את העגל:

ולדבריו בלעם היה זקן מופלג שחי מימות יעקב ועד לתקופה זו, ולבסוף הומת על ידי פנחס² במלחמת מדין כמתואר באריכות בת"י בפרשת פנחס (במדבר לא, ח).

ת"י (שם) בתוארו את תשובת פנחס לתחנוני בלעם שלא יהרגו. מביא שפנחס גולל בפניו את כל מעלליו ורדיפותיו כנגד בני ישראל, מעת שרדף את יעקב ולאחר מכן כשירד מצרימה ויעץ לפרעה להשתעבד בבני ישראל³, ולאחר מכן גירה את עמלק להילחם בישראל. ולבסוף בפרשתנו כשבא לקלל את בני ישראל. וכשראה שקללותיו נהפכו לברכות הותיר אחריו את 'עצת בלעם' שהפילה עשרים וארבע אלף חללים בישראל.

כדברי ת"י שלבן הוא בלעם מבואר בגמ' (סנהדרין קה. לגירסא אחת שם ברש"י) ובמדרש תנחומא (פרשת ויצא יג) ועוד:

תנא הוא בעור⁵ הוא כושן רשעים הוא לבן הארמי.
'בעור' שבא על בעירו (אתונו). 'כושן רשעים' -
שעשה שתי רשעים בישראל⁶, אחת בימי יעקב...
ואחת בימי שפוט השופטים. ומה שמו? לבן הארמי
שמו.

כדברי ת"י שבלעם היה 'פותר חלומות' (ומפני כך נקראה עירו על שמו - פתורה) מצינו במדרש: (במדבר כ, ז ובתנחומא ישן הובא בתו"ש)

ויש אומרים בתחילה פותר חלומות היה, חזר להיות
קוסם, וחזר לרוח הקודש.

בביאור דברי ת"י בכמה מקומות בענין זה ובשמו הנוסף של בלעם, ראה בהגשפ' פניני תרגום יונתן' על 'ביקש לבן לעקור את הכל' - עמ' נב.

בסוגיא בסנהדרין קה. שבלעם היה בנו של לבן. דעה נוספת מובא ב'שכל טוב' (בראשית כב, כא) שבלעם הוא קמואל שהיה אביו של לבן. ובספר 'ציוני' (במדבר כב, כד) כתב שבלעם היה גלגול של לבן. ובזה"ק (וישלח קסז:) איתא שלבן היה סביו של בלעם - אביו של בעור ובעור אביו של בלעם.
2. אמנם בזה"ק (כאן) נאמר שבלעם הומת על ידי 'צריה' משבט דן.
3. ממצרים הוא ברח יחד עם שני בניו ינוס וימברוס ראשי המכשפים מפני שפחד ממשה וכדאיתא ב'דברי הימים דמשה' (הובא בילקוט"ש שמות רמז קמח) 'וַיְהִי כַּאֲשֶׁר
גָּדַל מֹשֶׁה בְּבֵית הַמֶּלֶךְ, וַתַּחֲשִׁבֵהוּ בַת פְּרָעָה לְבִן, וַיִּירָאוּ מִפָּנָיו כָּל בְּיַת פְּרָעָה. וַיְהִי הַיּוֹם וַיֵּצֵד לְבַלְעָם לְאֹמֶר, הֲנֵה בֶן בְּתִיָּה מְבַקֵּשׁ לְהִרְגֵּךְ, וַיִּבְרַח בַּלְעָם הַקּוֹסֵם וְשְׁנֵי
בָנָיו אֹתוֹ וַיָּנִסוּ וַיִּמְלָטוּ אֶת נַפְשָׁם וַיֵּלְכוּ אַרְצָא כּוּשׁ'.
4. החזקוני גרס בדברי הגמ' שם. 'הוא בלעם' ראה להלן פסוק כד.
5. בגמ' שם מבואר ש'בן בעור' קאי על בלעם עצמו שבא על בעירו, ולא זה הוא שם אביו. ודלא כנדפס ברש"י ברוב הדפוסים ש'בעור אביו של בלעם היה'. כי הוא
ט"ס ברש"י, וכמש"כ מלא הרועים' (שם) בשם השל"ה בפרשתנו.
6. יש לדיע כיצד יתכן שבלעם היה כושן רשעים הלא הומת על ידי פנחס במלחמת מדין כמפורש בקרא (במדבר לא, ח) 'וזאת בעם בן בעור הרגו בחרב', וצ"ע.

כלומר הזוה"ק היה לו הו"א שיונוס וימברוס פרחו עם בלעם באוויר בעת שפנחס רדף אחריו, אולם מסיק הזוה"ק שודאי מתו כבר בחטא העגל כמדויק מלשון המקרא הנ"ל 'כשלושת אלפי איש' ולא פרחו עם בלעם באוויר.

גִּדְר מִזָּה וְגִדְר מִזָּה • האם מדובר בסתם גדרות, או בגדרות ידועים ממאורע מסוים? ומדוע נלחצה רגלו של בלעם אל הקיר?

**(במדבר כב, כד) וַיַּעֲמֵד מִלֶּאךָ יִי בְּמִשְׁעוֹל הַכְּרָמִים
גִּדְר מִזָּה וְגִדְר מִזָּה:**

מה תאור זה (גדר מזה וגדר מזה) בא ללמדנו ולרמז לנו?

רש"י כתב 'סתם גדר - של אבנים היא'. בפשטות נראה שלפירושו מדובר כאן בגדר של אבנים גרידא ותו לא.⁷

ת"י מוסיף את סיפורה של גדר זו ומדוע נלחצה רגלו של בלעם דווקא כאן:

וְקָם מִלֶּאכָא דִּי בְּדוּחְקָא דְּמִיצַע בֵּינִי בְּרַמְיָא, אֲתֵר דְּאָקִים יַעֲקֹב וְלִבְנֵי אוֹגֵר וְקִמָּא מִצְטָרָא מִיכָא וְשִׁכּוּתָא מִצְטָרָא מִיכָא וְקִימָא דְּלֵא לְמַעֲבָר דִּין תַּחֲסֹם דִּין לְבִישָׁא:

[ויעמוד מלאך ה' בדוחק באמצע בין הכרמים, מקום שהעמידו יעקב ולבן גל ומצבה מצד זה ומצפה מצד זה ונשבעו שלא לעבור זה תחום זה לדעה].

בת"י מתבאר שגדרות אלו אינם 'סתם גדר של אבנים' (כלשון רש"י) ולא בכדי נדחקה רגלו של בלעם אל גדר זו. אלא גדר זו היא הגל והמצבה שהקים בלעם - לבן בעצמו עם יעקב אבינו ועליה נשבעו שניהם שלא יעברו את הגל הזה לרעה. וכנאמר: (בראשית לא, נב) "עַד הַגֶּל הַזֶּה וְעַד הַמִּצְבָּה אֲם-אֲנִי לֹא-אֶעֱבֹר אֵלֶיךָ אֶת-הַגֶּל הַזֶּה וְאִם-אֶתָּה לֹא-תֵעָבֵר אֵלַי אֶת-הַגֶּל הַזֶּה וְאֶת-הַמִּצְבָּה הַזֹּאת לְרָעָה". וכאמור לעיל שלדעת ת"י בלעם הוא לבן וכעת עבר על השבועה והיה בדרכו לקלל את בני ישראל.

במדרש נוסף שמטעם זה נלחצה רגלו של בלעם אל הקיר,

כִּיּוֹן שָׂרְאוּ הַנְּסִים וְהַנִּפְלְאוֹת שֶׁעָשָׂה מֹשֶׁה בְּמִצְרַיִם, חָזְרוּ לְמֹשֶׁה. אָמַר הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה, אֵל תִּקְבֹּל אוֹתָם. אָמַר מֹשֶׁה, רְבוֹן הָעוֹלָם, כִּיּוֹן שָׂרְאוּ גְבוּרָתְךָ הֵם רוֹצִים לְהַתְגִּיר. יִירָאוּ גְבוּרָתְךָ בְּכָל יוֹם, וַיִּדְעוּ שֶׁאֵין אֵלֹהִים מִבְּלַעַדֶּיךָ. וְקִבֵּל אוֹתָם מֹשֶׁה. לָמָּה קָרָא לָהֶם יַעֲרֹב רַב? אֲלָא כָּל מְכַשְׁפֵּי מִצְרַיִם הָיוּ, וּבְרָאשֵׁם יוֹנוֹס וְיִמְבְּרוֹס, וּבְשָׁעוֹת הַיּוֹם הָיוּ עוֹשִׂים כְּשִׁפְיָהֶם תָּמִיד... (זוה"ק פרשת כי תשא קצא עה"פ 'וגם ערב רב עלה איתם')

וירא העם כי בושש משה - בא שש שעות, נתכנסו ארבעים אלף שעלו עם ישראל, ושני חרטומי מצרים עמהם, ושמותם יניס וימברוס שהיו עושים לפני פרעה כל אותם כשפים, כמו שכתוב (שמות ז) ויעשו גם הם חרטומי מצרים. (תנחומא כי תשא יט)

אם נצרף את כל דברי חז"ל אלו עם דברי ת"י, נמצא שיונוס וימברוס בניו של בלעם הוא לבן שהיו ראשי המכשפים שעמדו לפני פרעה. התגיירו והצטרפו לבני ישראל והם 'הערב רב' שעשו את העגל. ולאחר מכן חזרו לרשעותם לאביהם לבן - בלעם. והתלוו אליו לקלל את בני ישראל בפרשתנו.

ומה היה סופם?

על סופם של 'ינוס וימברוס' - לא מצאנו שנכתב מפורש. אולם מצינו ששני הנערים שהתלוו לבלעם הומתו על ידי המלאך יחד עם האתון בעת שנגלה לבלעם. וכך כותב הדעת זקנים (להלן כב, לד):

ואותה החייתי - ונראה שגם הנערים הרג שאין נזכרין כלל הכא.

אולם בזוה"ק (במדבר קצד.) מבואר שיונוס וימברוס מתו תיכף לאחר חטא העגל, ודורש את הפסוק שנאמר שם (שמות לב, כח): "וַיַּפֵּל מֶן הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא כִּשְׁלֹשָׁת אֲלָפֵי אִישׁ", ומהו 'כשלושת' וכי הפסוק לא יכול למנות במדויק? אלא הנופלים היו יונוס וימברוס עושי העגל, השקולים כשלושת אלפי איש, (ולפ"ז לא מת אף אחד מישראל זולתם). וז"ל הזוה"ק:

כִּיּוֹן דְּחָקָא (בלעם) לְפָנֶיךָ, פָּרַח בְּאַיִרָא, וְהָרִין בְּגוּהֵי עֲמִיָּה, יוֹנוֹס וְיִמְבְּרוֹס. וְאִי תִּמָּא, הָא מִיתוּ בְּעוֹבְדָא דְּעֵגֶל, דְּהָא אֵינוֹן עֲבָדוּ. אֲלָא הָכִי הָוָה וְדָא, וְדָא הוּא דְּכַתִּיב, (שמות לב) וַיַּפֹּל מֶן הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא כִּשְׁלֹשָׁת אֲלָפֵי אִישׁ. וְכִי לֹא הוּוּ יִדְעֵי חוֹשְׁבָנָא זְעִירָא דָּא, וְהָרִי כְּמָה חוֹשְׁבָנִין אַחֲרָנִין, רָמָאִין עֲלָאִין וְרַבְרָבִינִין, יִדְעֵי קָרָא לְמַמְנִי, וְהָכָא כִּשְׁלֹשָׁת אֲלָפֵי אִישׁ. אֲלָא אֵינוֹן בְּנוֹי דְּבִלְעָם, יוֹנוֹס וְיִמְבְּרוֹס, דְּהוּוּ שְׁקִלֵי כִּשְׁלֹשָׁת אֲלָפֵי אִישׁ.

7. אמנם בספר 'מושב זקנים' לבעלי התוספות (פרשת ויצא) הביא שב'בראשית זוטא' מצא 'ספר קטן' שהיה כתוב בו, שיעקב ולבן נעצו חרב בתוך הגל, ומש"ה נענש בלעם בחרב שעבר על השבועה. והבין שם שכל זה נרמז בדברי רש"י 'סתם גדר של אבנים' עיי"ש.

מכיון שהקיר היה עד על השבועה ולכך נפרע ממנו בשעה שעבר על השבועה. וכך מובא במדרש:

עד הגל הזה - זה שאמר הכתוב 'ותלחץ רגל בלעם אל הקיר', הגל הוא הקיר, לפי שעבר בלעם את השבועה שנשבע ליעקב שנאמר 'אם לא תעבור את הגל הזה, ואת המצבה הזאת לרעה', ובלעם זה לבן... ועל שבקש לכלות את ישראל נקרא ארמי. לכך נפרע הקיר ממנו, לפי שהוא העד על השבועה, כדכתיב: (דברים יז, ז) 'יד העדים תהיה בו בראשונה'. (תנחומא ויצא יג)

ותאמר האֶתֶּן • תוכחת האתון - מי שבכוהו לקלל אומה בפיו, אינו נצרך לחרב

כדי להתמודד עם אתון סוררת!

(במדבר כב, ל) ותאמר האֶתֶּן אֶל בַּלְעָם הַלֹּא אֶנְכִי אֶתְנֶךָ אֲשֶׁר רִכַּבְתָּ עָלַי מֵעוֹדָךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה הִנֵּה הִסְכֵּן הַסִּפְּנִיתִי לַעֲשׂוֹת לְךָ כִּי פֶה וַיֹּאמֶר לֹא:

מה מסתתר בתוכחה זו שהוכיחה האתון את בלעם?

ת"י מוסיף כאן מדרש שאינו נכנס בגוף לשון המקרא⁸ ובו דברים נוספים שאמרה האתון לבלעם:

ואמרת אתנא לבלעם, וי לך בלעם חסיד דעתא אתנא, דאנא בעידא מסאבא מיתא בעלמא הדין ולא אתנא לעלמא דאתי, לא יכילת למילוט יתי, כל דכן בגוי דאברהם יצחק ויעקב דבזכותהון אתברי עלמא ואנת אזיל למילט יתהון. ודי גנבת דעתהון דעמא האלן ואמרת ליה דא אתנא דידי שאילא היא בידי, וסוסיא דידי שדי ברטיבא הלא אנא אתנך דרכבת עלי מן טליותך עד זמן יומא הדין הא מתנהינתי מינך במשכבא ולא אתפונות למעבד לך היכדין ואמר לא:

[ותאמר האתון לבלעם. אזי לך בלעם חסד דעה אתה. שאני בהמה טמאה מתה בעולם הזה ולא באה לעולם

הבא אינך יכול לקללני, כל שכן בני אברהם יצחק ויעקב שבזכותם נברא העולם ואתה הולך לקלל אותם. ואשר גנבת דעתם של העם הזה ואמרת להם הזאת האתון שלי שאולה היא בידי, והסוס שלי נמצא במרעה, הלא אני אתנך אשר רכבת עלי מנערוותך⁹ עד זמן יום זה, הא נהנתי ממך במשכב ולא התכוונתי לעשות לך כך, ואמר לא].

מדרש זה שנוסף בת"י מתייחס בעיקר לפסוק הקודם בו קצף בלעם על האתון והתבטא: 'לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך', התפרצות כעס זו שבאה לידי ביטוי גם בהכאת האתון במקל שלושה פעמים. מלמדת על האפסיות וחוסר האונים של בלעם בהתמודדות עם האתון. ועל כך מוכיחה אותו האתון: 'אם אינך יכול לשלוט באמצעות פיך - באתון טמאה שמתה בעולם הזה, כיצד תוכל לקלל את בני אברהם יצחק ויעקב שבזכותם נברא העולם?' (וכע"ז ברש"י פסוק כט).

על תוכחה זו של האתון אמרו חז"ל שבלעם לא יכל לעמוד בתוכחתה. ולכך הרג המלאך את האתון, משום שחש המקום על כבוד הבריות. ושלא יאמרו: 'זו היא שסלקה את בלעם בתוכחתה'. (ראה רש"י פסוק לג)

את יתר דברי האתון שנאמרו בלשון המקרא, מתרגם יונתן שהוכיחתו האתון על מה ששיקר לשרי מואב, כאשר נשאל מדוע רוכב הוא על אתון ולא על סוס (הלא אין דרכו של אדם חשוב לרכוב על חמור)? וענה שסוסו רועה כעת במרעה. (וכמבואר בגמ' ע"ז ד:) ובת"י נוסף שבלעם אף טען שהאתון כלל איננה שלו, אלא שאולה היא בידו וסוסו נמצא במרעה.¹⁰ והוכיחתו האתון על שקר זה שהלא איננה שאולה בידו ואף כלל לא היה דרכו לרכב על סוס ומנערוותו רכב רק עליה.

בספר 'ברכת אברהם' (שמות ט, כ) הביא מספר 'אור יקרות' (במדבר כב, ל) שדברי ת"י בפסוקנו עולים יפה לשיטתו (ת"י) בפרשת וארא (שמות ט, כ), שבלעם הוא זה שנאמר עליו במכת ברד: 'ואשר לא שם לבו אל דבר יי ויעזב את עבדיו ואת מקנהו בפשה'. וכך איבד את כל מקנהו בברד. וזהו שהשיב לשאלת שרי בלק (כדאיתא בגמ' סנהדרין קה:)- מאי טעמא לא רכבת על סוסיא, והשיב להם 'ברטיבא שדאי ליה', פירוש - שהשאיר את סוסיו במרעה בשעת מכת ברד, ומאז אין לו סוס...¹¹

8. בנו"כ יונתן ביאר שהסתבר לת"י שפי האתון לא היה נפתח רק בשביל המשפט 'אנכי אתונך אשר רכבת עלי', וגוי' אלא סיבת נס מופלא זה היתה בשביל עיקר התוכחה שהוכיחה האתון את בלעם. ולפיכך הוסיף ת"י את התוכחה הנ"ל.
9. לדעת ת"י שבלעם הוא לבן נמצא שמש"כ כאן שהאתון היתה עמו מנערוותו, נמצא שהפליגה האתון בשנים והיתה בערך בגילו (כמאתים חמישים שנה).
10. ראה בזוה"ק (רז). הטעם שבלעם נטל עמו דווקא את האתון משום שהיה נעזר בה לכשפיו, וסבר שרק באמצעותה יוכל לקלל את ישראל.
11. אמנם בת"י מבואר שהאתון היתה עמו מנערוותו ולשיטתו שבלעם הוא לבן, הרי שהיה זקן מופלג (בן כמאתים חמישים שנה) ורק בארבעים שנה האחרונות לא היה לו סוסים - לביאור זה.

את שבט דן אשר נשאו איתם את פסלו של מיכה ומחמת זה נפלטו מתחת ענני הכבוד¹². ועמם הלכו כל הערב רב והמצורעים שהיו מחוץ למחנה - מחוץ לענני הכבוד. ראיית מוקצים אלו נועדה להקל על בלעם לקטרג על ישראל¹³.

ואכן שמח בלעם מאוד בראיה זו וכפי שמתרגם יונתן בפסוק הבא:

וַיְהִי כִּיּוֹן שָׂרָא בִלְעָם וַתֵּהוֹן דְּפֻלְחָנָא נִבְרָאָה בִּינִיחוֹן,
חָדָא בְּלִיבָהּ וַאֲמַר לְבָלֵק בְּנֵה לִי הָכָא שׁוֹבְעָא אֲגוּדִין...

[ויהי כיון שראה בלעם אותם שעבודה זרה ביניהם,
שמוח בליבו ואמר לבלק בנה לי כאן שבעה מזבחות]

כדברי ת"י מבואר במדרש:

וירא משם קצה העם - ראה קוצים שבעם, רשעים שבהם מחוסרי אמנה שבהן שפלטן הענן, ונתכוון לקללן (מדרש הגדול מובא בתו"ש)

לאחרונה יסעו - 'כל הנחשלים אחריו', רבי יהודה ורבי נחמיה. אחד מהם אומר כל מי שהיה הענן מגניחו ומשילו וחבטו, שבטו של דן שהיו עובדים ע"ז שכתב בהם 'לאחרונה יסעו לדגליהם'. (פסיקתא רבתי פי"ב - י"ג וכך תרגם יונתן בפרשת כי תצא דברים כח, יח¹⁴)

מדוע רצה בלק להראותם דווקא בשעת הלוחם?

ובזה מיושב אף מה שנאמר לקמן: (במדבר כג, יג) 'וַיֹּאמֶר אֵלָיו בָּלֵק לֵךְ נָא אִתִּי אֶל מְקוֹם אַחֵר אֲשֶׁר תִּרְאֶנּוּ מִשָּׁם אָפֶס קִצְחוֹ תִּרְאֶה וְכָלוּ לֹא תִרְאֶה וְקִבְּנוּ לִי מִשָּׁם'.

ובת"י מתרגם 'אפס קצחו תראה' - "לחוד משקיף דמהלך בקצתיה תחמי וכלהון משקיףתי לית אפשר דתחמי" - [רק את המחנה ההולך בקצתו תראה וכל מחנותיו אי אפשר שתראה].

וצ"ב מהו לשון ההילוך שהוסיף שם - רק את המחנה ההולך בקצתו? ולכאורה לדברי ת"י כאן מיושב, היות ורצה בלק שבלעם יראה רק את המוקצים שבהם. לכך הוצרך בלק להראותם דווקא בשעת הלוחם שרק באופן זה נעשים שבט

כדברי ת"י בפירוש תוכחת האתון לבלעם, מבואר אף במדרש:

לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך - משל למה הדבר דומה לרופא שבא לרפאות בלשונו נשוך הנחש, בדרך ראה אנקה אחת, התחיל מבקש מקל להרגה, אמרו לו לזו אין אתה יכול ליטול, היאך אתה יכול לרפאות נשוך נחש? כך אמרה האתון לבלעם, אני אין אתה יכול להרגני אלא אם כן חרב בידך, והיאך אתה רוצה לעקור אומה שלמה בלשונו? שתק ולא מצא תשובה, התחילו תמהין שרי מואב שראו נס שלא היה כמותו בעולם. (תנחומא ט)

וַיֵּרָא מִשָּׁם קִצְחַת הָעָם • מה הפירוש 'קצה העם' מקצתם או מוקצים שבהם?

(במדבר כב, מא) וַיְהִי בַּבֹּקֶר וַיֵּקַח בָּלֵק אֶת בִּלְעָם וַיַּעֲלֵהוּ בְּמֹזֶת בָּעַל וַיֵּרָא מִשָּׁם קִצְחַת הָעָם:

מדוע לקחו בלק למקום זה שראו ממנו רק 'מקצת העם'?

ה'דעת זקנים' כתב שאכן ראה בלעם את כל המחנה עד קצהו. ו'קצה העם' פירושו, 'כל העם מקצה'.

אולם ת"י מפרש שבכוונה הביאו בלק למקום שרואים משם רק קצה העם:

וַיְהִי עֵידוֹנִי צִפְרָא וְדִבֵּר בָּלֵק יַת בִּלְעָם וַאֲסָקִיָּה לְרִמָּת דְּחִלְתָּא דְּפִעוֹר, וַחֲמָא מִתְמֵן מִשְׁדִּיָּית דִּן דְּמַחֲלֵקִין בְּקִצְצַת עֲמָא דְּאִתְפְּרִסִּימוֹ מִתְחַזֵּת עֲנִי יְקָרָא:

[ויהי עת הבקר וינהג בלק את בלעם ויעלהו לרמת היראה של פעור. וירא משם מחנה דן המהלכים בקצה העם שנפלטו מתחת ענני הכבוד].

ת"י מבאר שבלק רצה להראותו את המוקצים שבעם, דהיינו

12. ראה ברמב"ן (במדבר ב, ב) ששבט דן נמצא בצפון ששם החושך, לפי ששבט דן יחשיך לעולם ע"י העבודה זרה שעשה ירבעם, שנאמר (מלכים א יב, כח) 'את האחד נתן בך'. וראה לעיל (בגיליון פרשת במדבר) שמטעם זה נכתב הפסוק 'שובה ה' רבבות אלפי ישראל' על דגלו של מחנה דן.

13. משמע מדבריו שכלל ישראל היו מכוסים בענני הכבוד ורק שבט דן נפלטו מהעננים. וצ"ב הלא לעיל (כו, כט) כתב שבפטירת אהרן נסתלקו ענני הכבוד? והביאור הוא עפ"י דברי הגמ' (תענית ט). שחזרו ענני הכבוד בזכותו של משה יחד עם מי הבאר.

14. (דברים כה, יח) 'ויזנב בך כל הנחשלים'. תרגם יונתן: 'והיה הורג בכם כל מי שהיה מהרהר לסטות אחרי דבר ה'. הם גברים משבט דן שהיה בידם עבודה זרה, והיה הענן פולט אותם, ובית עמלק מקבל אותם. ובתרגום ש"ש (ב, טו) מבואר שהעבודה זרה שהיתה בידי שבט דן, היא פסלו של מיכה ומחמת זה התחייבו בית ישראל באותה שעה להיחבל, אלמלא זכות צדיקי הדור ההוא.

וכן בפרשת המתאוונים (במדבר יא, ב) נאמר: 'וַתִּבָּעַר בָּם אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל בְּקִצְחַת הַמִּחָנֶה'. ובת"י תרגם - 'ודלקה בהם אש לוהטת מלפני ה' ואכלה מן הרשעים שבקצה המחנה של בית דן שהיה הפסל עמהם'.

דן המוקצים שבהם לקצה ממש. כי בשעת חנייתם אין שבט דן קצה, דהא איתא בחז"ל שהיו חונים בצורה של תיבה, ולתיבה יש ארבע קצוות, ורק כאשר נסעו היה שבט דן הקצה ממש כסדר מסע המחנות.¹⁵

גם במדרש (ע"פ להלן 'אפס קצהו תראה') מבואר שבלק רצה להראותו המוקצים שבהם:

אפס קצהו תראה - אמר לו אל תסתכל בצדיקים שבהן, תן דעתך על המוקצים שבהן שמא יספיק בידך הדבר.

וכך כותב ת"י להלן בב' מקומות:
(כד, ד) "נופל וגלוי עינים" - וכאשר רוצה שיתגלה אליו היה משתטח על פניו. וכן להלן (כד, טו) על "נפל וגלוי עינים".

וּלְכָה זַעֲמָה יִשְׂרָאֵל • פִּירוּשׁ הַלְשׁוֹן - 'זעמה'

(במדבר כג, ז) וַיֵּשָׂא מִשְׁלֹו וַיֹּאמֶר מִן אֲרֶם יִנְחֲנִי בֶלֶק מֶלֶךְ מוֹאָב מִהֲרֵדֵי קֶדֶם לָכֶּה אֶרֶץ לִי יַעֲקֹב וּלְכָה זַעֲמָה יִשְׂרָאֵל:

מה פירוש הלשון 'זעמה'?

ברש"י נראה שהיא לשון קללה, ובלעם בקש לקללם בשני שמותיהם: "בשני שמותיהם אמר לו לקללם, שמא אחד מהם אינו מובהק". וראה באור החיים 'שהזעמה היא למטה מהארירה' וכאן כיוון בלק כנגד הצדיקים שאותם יזעום בלעם.

ת"י מפרש באופ"א:

וְנָטַל מִתַּל נְבוֹתִיָּה וַאֲמַר, מִן אֲרֶם דַּעַל פֶּרֶת דְּבָרֵנִי בֶלֶק מֶלֶךְ מוֹאָב מִן טוֹוֵדֵי מִדְיָנָה אֵתָא לֹוֹט בְּגִנֵּי דְבֵית יַעֲקֹב וְאֵתָא זַעִיד לִי יִשְׂרָאֵל:

[וישא משל נבואתו ויאמר, מן ארם שעל פרת ינחני בלק מלך מואב, מהרדרי קדם לכה קלל בשבילי בית יעקב ולכה המעט לי ישראל].

ת"י מבאר מלשון 'זעום' - קטן - מועט, שכך ביקש ממנו בלעם למעט את ישראל, וכן לעיל תרגם (כב, ו): 'לכה נא ארה לי את העם הזה'... 'אולי אוכל נכה בו'... - אולי אוכל להקטינו, וכפירוש שני ברש"י שם: ד"א לשון משנה הוא 'מנכה לו מן הדמים' - לחסר מהם מועט.

וכך גם מתרגם יונתן את המשך דברי בלעם (פסוק ח): "ומה אזעום לא זעם ה'" שרש"י פירש שהוא מלשון זעם. ואמר בלעם שמכיון שאין כוחו אלא שיודע לכיון השעה שהקב"ה כועס בה וכו' אם כן מה אזעום לא זעם ה' - שה' לא כעס בכל ימים אלה. אך ת"י מתרגם כדרכו: "ומה אני ממעט

וַיֵּלֶךְ שְׁפִי • מדוע גחן בלעם כנחש?

(במדבר כג, ג) וַיֹּאמֶר בִּלְעָם לְבֶלֶק הִתְיַצַּב עַל עֲלֹתֶיךָ וְאַלֶכָה אוֹלִי יִקְרָה יְיָ לְקִדְאֹתִי וְדַבֵּר מֶה יֵרְאֵנִי וְהַגְדֵּתִי לָךְ וַיֵּלֶךְ שְׁפִי:

מה הפירוש 'וילך שפי'?

רש"י מפרש כתרגומו שהלך יחיד, ושפי מלשון 'שתיקה' - שאין עמו אלא שתיקה. וברשב"ם פירש שפי מלשון 'חיגר' שהלך כחיגר. וזה תוצאה מדחיקת רגלו בגדר האבנים.¹⁶

ת"י מפרש באופן אחר:

וַאֲמַר בִּלְעָם לְבֶלֶק, אֲתַעֲתֵד עַל עֲלֹתֶיךָ וְאִיֶּהָ. וְדִלְמָא יִזְדְּמֵן מִיִּמְרָא דִּי לְקִדְמוּתִי וּפְתִגֵּם מֶה דִּיחוּ לִי וְאִיתְגִּיָּה לָךְ. וְאִזִּיל גִּחִין בְּחִיּוּיָא:

[ויאמר בלעם לבלק, התיצב על עולתך ואלך. ואולי יזדמן מאמר ה' לפני ודבר מה שיראני והגדתי לך. וילך גוחן כנחש]

ת"י מפרש, 'וילך שפי' - גוחן כנחש. בביאור דבריו יש שהבינו שסבור כהרשב"ם הנ"ל, שמכיון שהיה חיגר הלך כנחש. אולם לכאורה מדברי ת"י בהמשך הפרשה נראה שענין ההליכה כנחש הוא צורת קבלת הנבואה של בלעם מחמת שלא היה מהול, (ראה ת"י להלן כד, ג) ולפיכך נראה שכשביקש לקבל נבואה היה גוחן כנחש כדי לקבלה (ואולי בשביל לכסות ערותו).

15. ואכן תליא בפלוגתא דתנאי אם הלכו כצורת חנייתם או כקורה (הובא ברש"י במדבר י', כה).

16. וראה בבעל הטורים שו"לך שפי בגימטריא - חיגר ברגל' (סנהדרין קה.). ופירוש נוסף מלשון 'פשפש' שחפש באיזה שעה טוב לקלל את ישראל.

ומאמר ה' מרבה אותם"

(במדבר כג, י) מִי מִנָּה עֵפֶר יַעֲקֹב וּמִסַּפֵּר אֶת רֵבֶעַ
יִשְׂרָאֵל תָּמֹת נַפְשֵׁי מוֹת יִשְׂרָאֵל וְתָהִי אַחֲדִיתִי כְּמֹהוּ:

מה בא בלעם להמשיל ב'עפר יעקב'?

רש"י אונקלוס ותרגום ירושלמי פירשו, שדברי בלעם
אמורים על ילדי ונערי בני ישראל הקטנים שהם מתחת גיל
עשרים שלא נמנו במנין. ועליהם נאמר שירבו כעפר הארץ.

(ראה בחזקוני. וראה עוד ברש"י פירוש נוסף)

אולם ת"י מבאר בדרך אחרת:

וְהוּא בִּינוֹן דְּחִמָּא בְּלָעַם חֵיבָא דְּבֵית יִשְׂרָאֵל הוּזֵן גִּזְדִּין
עוֹדְלָתָהוֹן וְטַמְדִּין בְּעַפְרָא דְּמִדְבָּרָא, אָמַר מֶאֱן יִיכֹל
לְמַנְי זְכוּתָא חֲסִינְיָא הָאֵילָן וְסָכּוּם עוֹבְדֵי טַבָּיָא
דְּעַם חָדָא מִן אֲרַבְעָתִי מְשִׁידֵינָא דִּישְׂרָאֵל...

[ויהי כאשר ראה בלעם החוטא שבית ישראל היו מלין
עדלותיהם וטומנים בעפר המדבר, אמר מי יכול למנות
זכויות החזקים האלה ומספר מעשיהם הטובים שעם אחד
מארבע מחנות ישראל...]

ת"י מבאר שבדברים אלו ביטא בלעם את התפעלותו
מעוצמת זכויותיה של מצוות המילה, שהקפידו עליה ישראל,
עד שאמר: 'מי יכול למנות הזכויות החזקות האלה'.¹⁷

הלכה חשובה נתייסדה בעקבות דברים אלו של בלעם. וכך
מובא בפרקי דרבי אליעזר (כט) ובילקוט שמעוני (רמז תשסו):

מִי מִנָּה עֵפֶר יַעֲקֹב - כִּשְׂבָא בִלְעָם רָאָה אֶת כָּל הַמִּדְבָּר
מִלֹּא עֲרָלוּת שֶׁל יִשְׂרָאֵל, אָמַר, מִי יִכּוֹל לַעֲמֹד בְּזִכּוֹת
דָּם בְּרִית מִיֵּלָה זֹאת שֶׁהִיא מְכֻסָּה בְּעַפְרָא, שֶׁנֶּאֱמַר 'מִי
מִנָּה עֵפֶר יַעֲקֹב, מִכָּאן הִתְקִינוּ חֻמֵּי שִׁיחָיו מִכִּסֵּין
אֶת הָעֵרְלָה וְאֵת הָדָם בְּעַפְרָא הָאָרֶץ. (וכ"ה במדרש 'אבכיר'
הובא בתו"ש)

הרי שדין כיסוי הערלה בעפר נלמד מהמציאות שהיתה
במדבר ואשר ממנה התפעל בלעם. וכך ציין הגר"א בביאורו
על דברי השו"ע (רס"ה י, ס"ק מא): "נותנים את הערלה בחול
ובעפר" שהמקור הוא מדברי הפרקי דר"א הנ"ל. (פכ"ט).

ענין הטמנת המילה בעפר

יש שדקדקו בת"י שבלעם התפעל לא רק מעצם המילה אלא
גם מהטמנת הערלות בעפר, וכך משמע גם ברוקח (בפרשתנו):

וּבִגּוּיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב • האם משפט זה
המשך הנבואה? או שזה טעם לנבואת 'הן עם
לבדד ישכון'?

(במדבר כג, ט) כִּי מֵדָאֵשׁ צִדִּים אֶרְאֶנּוּ וּמִגִּבְעוֹת
אֲשׁוּרֵנּוּ הֵן עִם לְבַדְד יִשְׁכְּן וּבִגּוּיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב:

מה הפירוש 'ובגויים לא יתחשב'?

רש"י והאונקלוס מפרשים שהוא המשך הנבואה, שבני
ישראל עתידים לרשת לבדם את העולם, ולא ייעשה בהם
כליה כשאר האומות.

אולם ת"י מפרש נבואה זו על המילים 'הן עם לבדד ישכון',
אך את 'ובגויים לא יתחשב' מפרש באופ"א:

אָמַר בְּלָעַם דְּשִׁיעָא, מִסְתַּבֵּל אֲנִי בְּעַמָּא הָדִין דְּהִינוּן
מִדְבָּרִין בְּזִכּוֹת אֲבִהֶתָּהוֹן צִדִּיקָא דְּמִתִּילִין לְטוֹרָא
וּבְזִכּוֹת אִימָהֶתָּהוֹן דְּמִתִּילִין לְגִלְמִתָּא, הָא עָמָא
בְּלַחְדִּיהוֹן עֲתִידִין לְמִיחָסֵן עֲלֵמָא מְטוּל דְּבִנְיָמוּסִי
אוּמָיָא לֹא מִדְבָּרִין:

[אמר בלעם הרשע, מביט אני בעם הזה שהם מונהגים
בזכות אבותיהם הצדיקים המשולים להרים ובזכות
אמותיהם המשוללות לגבעות, הן העם לבדם עתידים
שידשו העולם מפני שבמנהגי הגוים לא מתנהגים.]

ת"י מבאר שמכיון שבני ישראל אינם מתחשבים בגויים,
ואינם מונהגים בנימוסי הגויים לכך יזכו לרשת לבדם את
העולם.

הרי שמציאות ההבדלה מהגוים - 'ובגוים לא יתחשב' היא
סיבת ירושת העולם שעתידיים לרשת בני ישראל לבדם.

מִי מִנָּה עֵפֶר יַעֲקֹב • השייכות בין שירת
בלעם לכיסוי ערלת המילה בעפר?

17. עיין בתוס' יבמות (עא): שביאר לפי דברי הפדר"א שמה שאמרו שבמדבר שלא נשבה רוח צפונית לא מלו כדין, היינו דמלו ולא פרעו.

לשון 'כה' נמצאת בכמה וכמה פסגות של עם ישראל, ומסמלת את זכויותיהם של ישראל, למשל בעקידת יצחק נאמר (בראשית כב, ה) "ואני והנער נלכה עד כה". וכן בהבטחת ה' לאברהם נאמר (טו, ה) "כה יהיה זרעך". וכן בברכת כהנים נאמר (במדבר י, כג) 'כה תברכו את בני ישראל אמור להם'.

ידועים מדרשי חז"ל בענין הקרבנות שהכין בלק לבלעם, שהם כנגד הקרבנות שהקריבו אבותינו, דהיינו שבלק ובלעם ניסו ליצור משוואה שבה כביכול הם מקריבים - נותנים, יותר קרבנות לה', ממה שהקריבו 'אבותיהם של אלו'.

מדברי ת"י (שהוסיף את המילה 'עד' - עד כה) ניתן ללמוד שמלבד משוואה זו. ניסו בלק ובלעם להתמודד עם זכויותיהם של ישראל ורצו להעמיד קרבנות כנגד קרבנות. וקללות כנגד ברכת כהנים. ובכך חשבו להעפיל ל'כה' של בני ישראל, לכן תרגם יונתן את דברי בלעם ואני אגיע 'עד כה'. כאומר גם אל הפסגה של 'כה' - אצליח להגיע.

ביתר ביאור נתפרשו הדברים במדרש:

התיצב כה על עולתך - אמר בלעם הנה ישראל נשענים בזכות הקרבנות ממה שהבטיח הקב"ה לאברהם (בראשית טו, ה) 'כה יהיה זרעך'. והם נשענים בזכות ברכת כהנים שכתוב בה: (במדבר י, כג) 'כה תברכו את בני ישראל'. ולכן 'התיצב' "כה" על עולתך, טול אתה האחד ואני אטול את השני, וזהו שאמר "אנכי אקרה כה", אתה בקרבנך ואני בחכמתי. (מדרש מובא בתו"ש וברבנו בחיי כאן)

הִתִּיצֵב 'כֹּה' עַל עֲלֹתְךָ וְאַנְכִי אֶקְרָה 'כֹּה' ♦ מהו הדגש על 'כה'?

(במדבר כג, טו) וַיֹּאמֶר אֶל בָּלָק הִתִּיצֵב כֹּה עַל עֲלֹתְךָ
וְאַנְכִי אֶקְרָה כֹּה:

מדוע השתמש בלעם בלשון 'כה' פעמיים ולא אמר התיצב - 'פה' או 'כאן' וכדו'?

וַיֹּאמֶר לְבָלָק אֶתְעַתֵּד הָבָא עַל עֲלֹתְךָ וְאַנִּי אֶתְעַדָּא עַד
הָבָא:

[ואמר לבלק התיצב כאן על עולתך ואני אקרה עד כה]

וְתִרְוַעַת מֶלֶךְ בּוֹ ♦ השראת השכינה או תרועתו של מלך המשיח?

(במדבר, כג, כא) לֹא הָבִיט אֶן בְּיַעֲקֹב וְלֹא רָאָה
עֲמֹל בְּיִשְׂרָאֵל יִי אֱלֹהֵינוּ עֲמוֹ וְתִרְוַעַת מֶלֶךְ בּוֹ:

על איזה תרועה נתכון בלעם באמרו - 'ותרועת מלך בו'?

18. יש להתבונן בדבריו דהלא אם יש סכנה בהטמנת המלילה בעפר, איך מותר לעשות כן הלא אפילו המילה עצמה אינה נעשית במקום סכנה כגון במתו אחיו מחמת מילה ועוד. וראיתי מאמר מהג"ר אליהו פפויפר זצ"ל שביאר דבריו עפ"י החינוך (מצוה ב) שיסוד ושורש מצות המילה שרצה ה' יתברך לקבוע בעם אשר הבדיל להו נקרא על שמו, אות קבוע בגופם להבדילם משאר העמים כמו שהם מובדלים בצורת נפשם. והוסיף החינוך מדוע ציווה את האדם לעשות תיקון זה ולא בראם מהולים: "לרמוז אליו כי כאשר תשלים צורת גופו על ידו, כן בידו להשלים צורת נפשו בהכשר פעולתו. וידועים דברי העוללות אפרים (מאמר שצב הובא בתשובות רע"א קמא תשובה מב) שמילה חיצונית היא סיבה למילה פנימית מערלת ליבו, כשימול ערלת לבבו אז יהיו חדרי לבו פתוחים להבין ולהשכיל וכתב שם דמילה הינה מבוא למילת הלב להבין ולהשכיל להבין ולהשכיל בתורה ומצות. ועפ"י ביאר (הגר"א פפויפר זצ"ל) שענין הטמנת המילה בעפר, לקבוע בנפשנו שאין הערלה חלק מגוף האדם הישראלי אלא היא נבדלת ונפרשת ממנו והלאה והיא מישר שייכא לעפר. שבעוד שלפי הטבע יש כאן סכנה לגוף כשקוברים בעפר חלק ממנו כדברי הטבעיים, אבל אצל ישראל עם קרובו, אדרבה אין סכנה, כי אין הערלה חלק מן הגוף, שהרי כל מהות המילה בישראל היא להסיר את חרפת הערלות. ומזה התפעל בלעם כשראה את כל המדבר מלא בערלות שישאל קדושים הראו לכל שנפשם דבוקה בקב"ה ובתורתו ואין חוששין לסכנה שבקבירת הערלה, כי אליבא דאמת אין סכנה למי שערלתו ממנו והלאה, למי שגופו הנימול נעשה כלי לעסק התורה שהמילה משמשת מבוא לפתוח חדרי לבו להבין ולהשכיל בתורה.

וַיֵּרָא אֶת יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לְשֶׁבֶטוֹ • הַקִּפְדָּה עַל מַנִּיעַת הַיִּזְק רֹאיה, או עֲמִלּוֹת בַּתּוֹרָה?

(במדבר כד, ב) וַיֵּשֶׂא בָלַעַם אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת
יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לְשֶׁבֶטוֹ וְתָחַי עָלָיו רוּחַ אֱלֹהִים:

מה ראה בלעם בכך שעם ישראל 'שוכן לשבטיו'?

רש"י פירש: 'ראה כל שבט ושבט שאינם מעורבבין וראה
שאינ פתחיהם מכוונים זה כנגד זה'. ומכאן למדו בגמ' (ב"ב ס.)
את הדין שלא יפתח אדם פתח כנגד פתח.
אולם ת"י מתרגם 'מה טובו אהליך' על דבר נוסף והוא ישיבת
בני ישראל בבתי מדרשות¹⁹:

וְזָקַף בָּלַעַם יָת עֵינָיו וַחֲמָא יָת יִשְׂרָאֵל שְׂדִיין לְשֶׁבֶטִיהוֹן
בְּבֵתֵי מִדְרָשִׁיהוֹן, וְלֹא הוּוֹן תַּדְרִיעֵיהוֹן מְכוּוֹנִין בְּלוֹ קָבִיל
תַּדְרִיעֵי חֲבֵרִיהוֹן, וְשִׁדְרַת עָלָיו רוּחַ נְבוּאָה מִן קֳדָם יְיָ:

[וירא את ישראל שוכן לשבטיהם בבתי מדרשיהם ולא
היה פתחיהם מכוונים כנגד פתחי חבריהם, ושרתה עליו
רוח נבואה מלפני ה']

בדרך זו מתרגם גם בהמשך - (כד, ה) את 'מה טובו אהליך
יעקב, משכנותיך ישראל' על בתי המדרשות: 'כמה נאים הם
אותם בתי מדרשות במשכן שהיה משתמש בהם יעקב אבינו'
(בתי המדרשות של שם ועבר). וכן מצינו בגמ' (סנהדרין קה:) על פסוק
זה - ביקש לומר שלא יהיו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות
ולא ניתן לו רשות ואמר מה טובו (רש"י שם)

כך גם ממשיך ת"י בדרכו ומבאר את המשך ברכתו של
בלעם (כד, ו): 'כנחלים נטיו כגנות עלי נהר'. ומתרגם יונתן
- 'כנחלים של מים שמתגברים, כן הם בני ישראל יושבים
ומתגברים, יושבים עדרים עדרים, מתגברים בתלמוד תורה,
וכגנים שתולים על ברכות נהרות, כך הם תלמידיהם חבורות
חבורות בבית מדרשם, זיו אפיהם ינהר כזיו רקיעים אשר
ברא ה' ביום השני לבריאת העולם.

וכן מצינו בחז"ל שדרשו מקרא זה על דברי תורה (ברכות טו:):

למה נסמכו אהלים לנחלים, לומר לך מה נחלים
מעלים את האדם מטומאה לטהרה, אף אהלים -

רש"י פירש מלשון חיבה ורעות וכדברי אונקלוס שאפילו
אם מכעיסים וממרים לפניו אינו זז מתוכן אלא שכינתו שורה
ביניהם.

אולם ת"י מפרש זאת על תרועתו של מלך המשיח שמריעה
ביניהם:

אָמַר בָּלַעַם דְּשִׁיעָא לִית אָנָּא מִסְתַּבֵּל פְּלָחֵי טַעוּתָא
בְּדִבִּית יַעֲקֹב, וְלֹא מִתְקִימִין עֲבָדֵי לִיעוּת שְׁקָר בְּדִבִּית
יִשְׂרָאֵל, מִימְדָּא דִּי אֱלֹהִין בְּסַעֲדָהוֹן וַיִּבְכּוּ מִלֵּבָא
מִשִּׁיחָא מִיִּבְכָּא בִּינִיהוֹן:

[אמר בלעם הרשע אין אני רואה עובדי אלילים בבית
יעקב ולא מתקיימים עושי עמל שוא בישראל, מאמר ה'
אלוקיהם בעזרתם ותרועת מלך המשיח מריעה ביניהם]

וכך דרשו בספרי (בהעלותך עז) ובגמ' (ר"ה לב:) שתרועה זו היא
תרועת שופר ממש והיינו שופרו של מלך המשיח (וכן הוזכר
פסוק זה בפסוקי שופרות הנאמרים במוסף של ר"ה). ואיתא במדרש
לקח טוב:

ותרועת מלך בו - זה קיבוץ הגלויות.

יש להתבונן שבלעם לא התנבא על כך שתרועה זו עתידה
להיות בעת שיבוא המשיח באחרית הימים, אלא על כך
שתרועה זו מריעה ביניהם והיינו בהווה - כעת. ויתכן
שמשמעות הדבר היא, שלמרות שבני ישראל אינם שרויים
על אדמתם, בהיותם מיטלטלים במדבר בארץ לא זרועה,
מ"מ תרועת מלך המשיח מריעה ביניהם ומחיה אותם,
כלומר עיניהם נשואות לתקוות הגאולה והיא להם למשיבת
נפש, ביודם שאחרית כל התלאות היא גאולת עולמים. וזהו
שאמר בלעם שתקווה זו היא ההיפך מעובדי האלילים ועמלי
השווא שאין שום אחרית ותועלת לעמלם, וכמאמרו: "אין אני
רואה עובדי אלילים בבית יעקב, ולא מתקיימים עושי עמל
שוא בישראל (משום ש) מאמר ה' אלוקיהם בעזרתם ותרועת
מלך המשיח (שהיא תקוותם האיתנה, כבר) מריעה ביניהם".

19. בת"י מבואר שדרש מקרא זה לב' פנים: א. בתי מדרשות. ב. לכך שאין פתחיהם מכוונים זה כנגד זה. ואכן גם בגמ' הוזכרו ב' דרשות אלו משמו של ריו"ח במסכת
ב"ב דרש את הדין הנ"ל שלא יפתח פתח כנגד פתח, ובסנהדרין (קה:) דרש את הפסוק על בתי מדרשות. וכבר עמד בזה החיד"א (בפרשתנו) דלכא' הוא סתירה באיזה
אהלים מדבר הפסוק. ואף על ת"י יש לתמוה כן. וצ"ע.

דברי תורה מעלים את האדם מכף חובה לכף זכות.
(ועיי"ש ברש"י ובתוס').

דָּרֶךְ כּוֹכֵב מֵעֶקֶב וְקָם שֶׁבֶט מִיִּשְׂרָאֵל • דוד המלך או מלך המשיח?

(במדבר כד, יז) אָרָאנוּ וְלֹא עָתָה אֲשׁוּרָנוּ וְלֹא קָרוֹב
דָּרֶךְ כּוֹכֵב מֵעֶקֶב וְקָם שֶׁבֶט מִיִּשְׂרָאֵל וּמִחֵץ פָּאֲתֵי
מוֹאָב וְקָרָקֶר כָּל בְּנֵי שֵׁת:

על איזה תקופה נסובה הנבואה הרביעית והאחרונה של
בלעם, מיהו ה'כוכב' ומה הפירוש וקם 'שבט'?

רש"י מפרש שנבואה זו נסובה על דוד המלך, שהוא הכוכב
אשר מחץ פאתי מואב, וניצח את כל האומות שהם זרעו של
שת.

גם את הפסוק הבא (יח): 'וְהָיָה אָדָם יִרְשָׁה וְהָיָה יִרְשָׁה שְׁעִיר
אִיִּבְיוֹ וַיִּשְׂרָאֵל עֲשֶׂה חֵיל', פירש רש"י על דוד שינצח את
אדום והיו אדום עבדים לו נושאי מנחה (דעת זקנים). ורק
מפסוק יט החלה הנבואה על מלך המשיח.

ולרש"י נמצא ש'וקם שבט' היינו 'מלך רודה ומושל' והוא דוד
(וכ"מ גם באב"ע²⁰). אולם אונקלוס פירש 'וקם שבט' - ויתרבה
משיחא' והיינו המלך המשיח.

וכך מפורש בהרבה מהמפרשים (רמב"ן, רשב"ם²¹ ואוה"ח) שכל
הנבואה האחרונה אמורה על ביאת המשיח ועל כך אמר
בלעם 'אראנו ולא עתה' - אשורנו ולא קרוב' שרואה הוא את
הגאולה שאינה עתה ואינה קרובה, והתנבא על מלחמת גוג
ומגוג באחרית הימים ונפילת האומות ביד מלך המשיח.²²

כדעה זו מבואר בפירוט גם בת"י בפסוקנו:

חֲמִי אָנָּה לִיָּה וְלִיתִיָּה כְּדוֹן, מִסְתַּבֵּל אָנָּה בֵּיה וְלִיתִי
מִקְרִיב, כִּד וּמְלוֹךְ מְלִיךְ תִּקְיָה מִדְּבִית יַעֲקֹב, וְהִתְרַבִּי
מִשִּׁיחָא וְשִׁיבֵט תִּקְיָה מִיִּשְׂרָאֵל, וְקִטּוֹל דְּכַדְבְּנֵי מוֹאָבָא
וְיִדְוֹקֵן כָּל בְּנֵי דְשֵׁת מִשִּׁיחִיתִיָּה דְּגוֹג דְּעִתִּידִין לְמִסְדָּרָא
סְדְרֵי קְרָבָא בְּיִשְׂרָאֵל, וְיַפְלֹן פְּגִרְיָהוֹן בְּלָהוֹן קְדָמוּי:

[רואה אני לו ואיננו, עתה מביט אני בו ואיננו קרוב,
כאשר ימלוך מלך תקיף מבית יעקב, ויגדל משיח ושיבט
חזק מישראל, ויהרוג שרי מואב, וידוקן כל בני שֵׁת מנחהו
של גוג שעתידים לערוך מערכות מלחמה בישראל, ויפלו
פגריהם כולם לפניו].

בת"י מבואר שהנבואה אמורה על ימות המשיח. ובפסוקנו
הזכיר בלעם את מלחמת גוג ומגוג אשר בה ינצח המשיח את
כל האומות שיעמדו עליו למלחמה.

מלחמת גוג ומגוג לאחר ביאת המשיח

הנה נחלקו הדעות האם מלחמת גוג ומגוג תהיה בתחילת
ימות המשיח, לאחר שיעמוד נביא 'לישר לישראל ולהכין
ליבם'. וכדעת הרמב"ם (מלכים יב, ב). או קודם ביאת המשיח
וכדאיאתא במדרש ובזוה"ק (מדרש רבה זוה"ק וירא תפ.). אולם
בת"י בפסוקנו (במדבר כד, יז) מבואר שמלחמת גוג ומגוג
תתרחש לאחר שיבוא המלך המשיח. ומוסיף ת"י שכל
העמים הבאים להילחם יפלו בידיו, של מלך המשיח (וכן
בפסוק כד שם).

וְגַם בָּלַק הָלַךְ לְדָרְכוֹ • מה היתה דרכו? לאן הלך?

(במדבר כד, כה) וַיָּקָם בָּלָעַם וַיֵּלֶךְ וַיָּשִׁיב לְמִקְמוֹ וְגַם
בָּלַק הָלַךְ לְדָרְכוֹ:

בשלמא בלעם שב למקומו - לפתור 'ארם נהרים'. אך
מהו 'וגם בלק הלך לדרכו'?

בת"י מתבאר הדבר:

וְקָם בָּלָעַם וְאָזַל וְתַב לְאַתְרֵיהּ, וְלַחֹד בָּלַק אָזַל לְאוֹדְחִיהּ
וְאָקִים יַת בְּנֵתְהוֹן דְּמִדְיָנָא בְּקוֹלִין מִבֵּית יְשִׁימוֹת עַד
טוֹוֹר תְּלָגָא. וְהוֹזָאן זַבְנֵן זִינִי כּוּסְנִין בְּכַצִּיר מִן טִימְחוֹן,
בְּמִילְכַת בָּלָעַם דְּשִׁיעָא, בְּפִדְשֵׁת אוֹדְחָתָא:

20. ראה בדבריו שהביא 'חסירי דעת' אשר יחשבו שמי שמפרש פסוק זה על דוד המלך, הוא מכחש ביאת המשיח, ודחה את דבריהם שהלא נבואת המשיח כתובה
היא בדניאל, וכן היא מפורשת בתורה בנבואת משה (דברים ל, ד-ה) 'אם יהיה נדחך בקצה השמים ושב ה' אלוֹקֶיךָ את שְׁבוֹתֶךָ'.

21. הרשב"ם כותב 'לפי הפשט זה מלך המשיח'.

22. וראה בבעה"ט כאן שלכך אמר בלעם על עצמו בנבואה זו שהוא 'יודע דעת עליון', מפני שרצה לגלות ימות המשיח. מאידך הבע"ט גופיה כותב ש קרקר
באתב"ש דג בגימטריא דוד, וצ"ע.

וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעֹר • בִּיאֹר לשון ההצמדה

(במדבר כה, ג) וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעֹר וַיַּחַר אֶף
יְיָ בְּיִשְׂרָאֵל:

מהו 'ויצמד' ישראל לבעל פעור?

וְאֶתְחַבְּרוּ עִמָּא בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּבַעַל פְּעֹר כְּמִסְמְרָא
בְּקִיסָא דְלֹא מִתְפָּדֵשׁ בְּלֹא קִיסְמָא וְתַקִּיף רוּגְזָא דְיְיָ
בְּיִשְׂרָאֵל:

[ויצמד עם בית ישראל בבעל פעור כמסמר בעץ שאינו
פורש בלא עץ, ויחר אף ה' בישראל]

ת"י מבאר שהצמדה זו באה לבאר את הנזק שנותר לאחר
שפרשו מבנות מדין. כמסמר היוצא מן העץ שאינו פורש
בלא עץ, אף עבודה זרה אין התשובה מועלת להיחלץ ממנה
לגמרי בלא רושם. בחז"ל מצינו שהרושם הוא הנפשות
שמתו בחטא:

רבי אליעזר בן שמוע אומר כשם שא"א למסמר
לפרוש מן הדלת בלא עץ, כך א"א לישראל לפרוש מן
הפעור בלא נפשות. (ספרי קלא. ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב)

וְהָמָּה בָּכִים פָּתַח אֹהֶל מוֹעֵד • מדוע בכו? ומדוע קראו קריאת שמע באותה שעה?

(במדבר כה, ו) וְהָנָּה אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּא וַיִּקְרַב
אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לְעֵינָיו מִשְׁחָה וְלְעֵינָיו כָּל עֲדַת
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָמָּה בָּכִים פָּתַח אֹהֶל מוֹעֵד:

מדוע בכו בפתח אהל מועד?

בטעם הדבר נאמרו כמה פירושים במפרשים עיין רש"י ועוד,
אחד הפירושים הוא דעת האב"ע שפירש 'בוכים - מתפללים
לשם'.

מדברי ת"י נראה שהלך בדרך זו, ואף הוסיף נקודה מעניינת
ולדבריו אף קראו קריאת שמע באותה שעה:

וְהָא גְבַר מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶתָּא, וְאַחַד בְּבִלְדִּירֵיתָא דְּמִדְּיָנִיתָא,
וְקָרִיב יָתָּה לְזוֹת אַחוּזָהי לְמַחְמִי מִשְׁחָה וְלְמַחְמִי כָּל כְּנִשְׁתָּא

[וגם בלק הלך לדרכו והעמיד את בנות מדין בחדרים,
מבית ישימת עד הר השלג והיו מזכרות מיני כיסנין
בפחות משווין בעצת בלעם הרשע בפרשת דרכים]

בת"י מבואר שבלק דבק בעצת בלעם ומיד הלך לבצע אותה.
וזו היא 'דרכו' שהפסוק העיד שהלך בה.

ביאור זה מובא בחז"ל:

וגם בלק הלך לדרכו - הלך לעשות העצה שיעץ לו
בלעם הרשע (ילקוט מדרשי תימן מובא בתו"ש).

ראה פרטי עצת בלעם המבוארים בת"י בפירוט (בפסוק יד)
בשינוי מועט מדברי הגמ'.

בְּשִׁטִּים • מדוע נקרא כך שם המקום?

(במדבר כה, א) וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשִׁטִּים וַיַּחַל הָעָם
לְזַנוֹת אֶל בָּנוֹת מוֹאָב:

מה משמעות שם המקום 'שטים'?

רש"י אומר 'כך שמה', ונראה שסבור שאין שייכות בין
המאורע שהתרחש שם לבין החטא.

אולם ת"י מבאר באופן אחר:

וַיֵּתִיב יִשְׂרָאֵל בְּאַתְרָא דְּהוּה מִתְקַרִי שִׁטִּין, עַל שְׁטוּתָא
וְקַלְקוּלָא דְּהוּה בְּהוּן. וְשָׂדִיאוּ עִמָּא לְאוּפְסָא קְדוּשְׁתָּהוּן
וְלִמְפָּעַר גְּרָמִיהוּן לְטוּפְסָא דְּפִעוֹר וְלִמְטָעִית בְּתַר בְּנֵת
מוֹאָבָא דְּמִפְקֵן יַת טוּפְסִיָּה דְּפִעוֹר מִתּוֹתֵי פִּסְקִיָּהוּן:

[וישב ישראל במקום שהיה נקרא שטין, על השטות
וקלקול שהיה בהם ויחל העם לחלל קדושתם ולהפרע
עצמן לדפוס פעור ולזנות אחר בנות מואב שהוציאו את
דפוס פעור מתחת חגוריהן]

לדברי ת"י שם המקום נגזר מלשון 'שטות' על שם השטות
שהתעסקו בה בני ישראל שם.

וכך אמרו בגמ' (סנהדרין קו.):

ר' אליעזר אומר שטים שמה, ר' יהושע אומר
שנתעסקו בדברי שטות. (לזנות את בנות מואב - רש"י
ברכות ה:).

אמר לה זמרי 'הריני לוקח אותך לפניו (של משה) ולפני כל עדתו ואינן יכולין לדבר כלום, ולא עוד אלא כשאני נכנס הכל עומדים לכבודי. והיה דרכן כשקוראין קריאת שמע עומדין בשעה שמזכירין ייחוד השם, בא עליהם באותה שעה ועמדו כולם, סבורה היא שעמדו לכבודו ונשמעה לו'.²³

הרי שסיבת עמידה וקריאת שמע לא היו קשורים למאורע זה, אלא זמרי ניצל הזדמנות זו בכדי לרמות את כזבי בת צור, ובא בשעה שכולם עומדים שתחשוב שעמדו לכבודו.

בשעת סכנה ובהלה מנהג ישראל לקרוא קרי"ש

ביאור אחר נכתב ב'משנת חכמים' למהר"ם חאגיז זצ"ל (סי' מז) וכן כתב הגר"ח פלאגי זצ"ל בספרו כף החיים (יד, כא): ש"מנהג בני ישראל כשרואים דבר תמוה ושל סכנה, קורין קריאת שמע, וכמי שתוהה ובוהה על מה עשה לנו ה' הרעה הזאת. ולכן היו בוכין וקורין את שמע"²⁴.

בכח קרי"ש לבטל כח היצה"ר

החיד"א (מדבר קדמות מערכת ו אות יב) מבאר שהיות ובמעשה זמרי גבר כוחו של היצה"ר, והיה חשש שממנו יראו וילמדו, לכך היו קורין את קריאת שמע שבכוחה לבטל את כח היצה"ר, וכדאיתא בגמ' (ברכות ה.) נצחו מוטב ואם לאו יקרא קריאת שמע.²⁵

דבני ישראל. עני וכן אמר למשה, מה דא למקרב לגבה ואין אמר אנת דאסידא היא הלא אנת נסיבת ית מדיינתא. ברת יתרו וכדי שמע משה רתח ואשתלי ואינון בבין וקדיין שמע וקדיין בתרע משכן זמנא:

[והנה איש מבני ישראל בא והחזיק בבלורית מדינית ויקרב אותה אל אחיו למראה משה ולמראה כל עדת ישראל. ויען וכן אמר למשה מה זאת לקרב אצלה? ואם אומר אתה שאסורה היא, הלא אתה נשאת את המדינית בת יתרו, ובאשר שמע משה דגז ושכח, והמה בוכים וקוראים קריאת שמע ועומדים בפתח אהל מועד].

בת"י נוסף ב' נקודות א. שבנ"י עמדו פתח אהל מועד. ב. שקראו את קריאת שמע באותה שעה. (מלשון הרבים של ת"י משמע שבנ"י קראו את שמע ולא רק משה)

ויש לידע מדוע עמדו? ומה הטעם שקראו אז את קריאת שמע?

היו עסוקים בתפילה וזמרי ניצל זאת להוכיח את גדלותו

ביאור נפלא נמצא במדרש הגדול (כאן) שאף הוא כותב שבנ"י עמדו פתח האהל וקראו את שמע, ודבריו מבוססים על מה שנאמר בגמ' (סנהדרין פב.): שכזבי בת צור סירבה להישמע לזמרי בן סלוא בהוראת אביה שציווה עליה להישמע רק לגדול שבהם. ובשביל לשכנעה שהוא חשוב וגדול ממשה,

23. יש להעיר דמשמע שהיו נוהגין כב"ש דקריאת שמע של שחרית בעמידה, ודלא כדקימ"ל כב"ה.

24. ומוסיף שם שמכח זה שקראו קריאת שמע שיש בה רמ"ח תיבות עלה ברעיונו של פנחס לקחת את ה'רומח'. וכע"ז כ' גם החיד"א כאן ב'פני דוד'.

25. ביאור נוסף יש מבארים שהיות ונתעלמה ממשה הלכה ובקרי"ש נאמר 'וראיתם' - 'וזכרתם' קראו את שמע כדבר המסוגל ומועיל להזכיר ההלכה.

'פניני תרגום יונתן' - אסופת פנינים ואוצר חידושים ממשנתו של תרגום יונתן על התורה עם הוספות רבות ומילואים

להצטרפות לקבלת הגיליון השבועי על פרשות השבוע וגיליונות קודמים: 0686762@gmail.com

במייל זה ניתן להשיג את הגיליון במהדורה דיגיטלית מפוארת ומרווחת.